

Sanja
Cvetnić

“Malena mjesta srca moga...”

VLADIMIR MARKOVIĆ, *Crkve u Dalmaciji 17. i 18. stoljeća – prošlost i promjene* [Biblioteka ArtisHistoria, sv. V], Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Gliptoteka, 2018., 426 str.
ISBN 9789533470382

“... spomenak Brača, Imotskoga”, i nastavak Ujevićeva *Odlaska* bili su mi pjesnička asocijacija nakon čitanja knjige akademika Vladimira Markovića

Crkve u Dalmaciji 17. i 18. stoljeća – prošlost i promjene (2018.). Ne zbog naslova pa ni zbog elegičnosti pjesme, primjerene pogotovo kada se razmišlja o dalmatinskim otocima, nego doslovce zbog ovdje navedenih stihova i onoga dijela: “Tamo, tamo da putujem”, jer me svakom novom stranicom udivlja kapilarna raskoš ponuđene graditeljske baštine i čarolija otkrića koja su me osobno podsjetila na davne odlaske u Hrvatsko zagorje zbog maturalnoga rada “o današnjem stanju baroknih dvoraca”, isto s knjigom Vladimira Markovića (tada tek moga budućega profesora), i slovanje mjesta: Za-čre-tje, Gran-ča-ri, Gor-nje Ška-ri-će-vo... Sada me nisu čudila toliko imena mjestā, nego to što i dalje s njegovim knjigama upoznajem hrvatsku baštinu: raskoš stare župne crkve u Gornjoj Podgori, složenost predložaka župne crkve u Kozici ili u Pražnicama ili u Žmanu; saznajem što svjedoči sakralna baština u mjestima Kraj na Pašmanu, ZavoJane, Dusina, Podbablje, Žeževica, Gornja Vručica, Donje Kučište, Raščane... ima ih još, ali da ne zanovijetam sa *spomenkom* svakoga.

Uz uvodno poglavlje i zaključno, četrnaesto (naslovljeno *Prošlost i promjene*), u kome sabire misli vodilje cijele knjige, akademik Vladimir Marković svoje je istraživačke rezultate oblikovao u dvanaest poglavlja.

Vladimir Marković

Crkve u Dalmaciji

17. i 18. stoljeća – prošlost i promjene

U uvodu je upozorio na raslojenost, odnosno “dva različita arhitektonska ukusa”: “Jedan zastupaju dalmatinski majstori vezani za arhitektonsku prošlost svoga zavičaja, a drugi određen normama suvremenoga baroknog stila, donose strani arhitekti i graditelji sa susjedne obale Jadrana, iz Italije.” No, oba dijele svi slojevi

↑ Slivno, župna crkva Presvetog Trojstva, FOTO F. Beusan

↑ Blato, župna crkva Svih Svetih, unutrašnjost, FOTO P. Mofardin (Fototeka IPU)

društva (od visokih prelata u urbanim sredinama do *malomiščana*), i stoga nije moguće s lakoćom im pridati socijalno-kulturne oznake pa “jedan ukus smatrati elitnim a drugi pučkim”.

Iako ekonomika naslova za istraživačko područje nudi jedinstveno prostorno određenje – *Crkve u Dalmaciji* – poglavlje (*Naručitelji, graditelji i projekti*) posvećeno širem političko-povijesnom kontekstu crkvenih gradnji podsjeća na to da je povijesna Dalmacija politički mozaičan prostor: “Venecija je gospodarila dugim potezom obale i otocima od Zadra do teritorija Dubrovačke Republike”, ovaj posljednji obuhvaćao je “široku okolicu grada Dubrovnika s poluotokom Pelješcem i nekoliko južno-jadranskih otoka”, a u sve se to usjekao treći povijesni moćnik, koji *kaurima* nije dozvoljavao sakralne novogradnje. Kako autor navodi: “Osmanlije su vladali prostranim prostorom dalmatinskoga brdovitog

i krševitog zaleđa, te sve do 18. stoljeća i Makarskim primorjem”. S izuzetkom toga dijela, autor naglašava da ostatak Dalmacije ima istu graditeljsku kulturu i naglašava da je ona izvedbeno oslonjena na skupine i pojedince domaćih klesara i zidara, koji “nisu bili vezani na jedno mjesto, grad ili otok”, nego – poput poznatijih skupina *maestri comacini* i *maestri ticinesi* koji su se iz Lombardije i Švicarske razmilili srednjom Europom – ti *maestri dalmati* putuju širom Dalmacije, između Dubrovačke Republike i područja pod venecijanskom upravom. Marković pojašnjava: “Oni istodobno rade i za male seoske župe kao i za ugledne ustanove, za svećeničke redove – franjevce i dominikance, a samostalno grade i katedrale”. Projekti stranih arhitekata su rijetki, a udio inženjera u službi mletačke uprave u Dalmaciji je – očekivano – ipak prisutniji, kako u provedbi gradnji, tako i u utjecaju na domaće majstore.

Jedan od najtrajnijih i najrasprostranjenijih tipova, koji seže u srednjovjekovno razdoblje, akademik Vladimir Marković analizira u trećem sljedećem poglavlju *Arhetip jednobrodnoga prostora*, gdje upozorava da na jednostavnoj arhetipskoj strukturi jednobrodne građevine s užom bačvasto nadsvodrenom apsidom pravokutne osnove nije teško provesti promjene. Različite dogradnje, proširenja i povišenja, promjene prozora i vrata mogu prikriti ali ne i posve sakriti prauzor, pa čak ni onda kad se udruži s poslijetridentskom scenografskom raskoši u uređenju liturgijskoga prostora i rokajnim ekstravagancijama u *stucco*-uresu (primjerice, crkva sv. Nikole samostana benediktinki u Trogiru). Unutar te skupine autor razdjeljuje crkve s nadsvodnim brodom (šiljastim bačvastim svodom ili oblom bačvom) i one s brodom zaključanim stropom ili otvorenim krovom. Posebno su zanimljiva mjesna preuzimanja i tumačenje toga postupka koji nije motiviran stilskim autoritetom, nego vjerskim ugledom predloška, kao što je to slučaj u

Vignju, gdje je župna crkva sv. Mihovila “doslovna kopija dominikanske crkve i u pogledu formata, odnosa veličine broda i apside, oblikovanja trijumfalnoga luka bez pilastara i ponavljanja oblika i rasporeda ovalnih prozora”. Srodno kopiranje ugledna uzora još je rasprostranjenije u Zadru, jer je franjevačka crkva sv. Frane u tom gradu (građena 1280., preuređena vjerojatno prije 1612.) postala “u 18. stoljeću uzor, ili bar poticaj za izgradnju tridesetak crkava u zadarskom kraju i na susjednim otocima”, što je obrađeno u četvrtom poglavlju nazvanom *Zadarska skupina*.

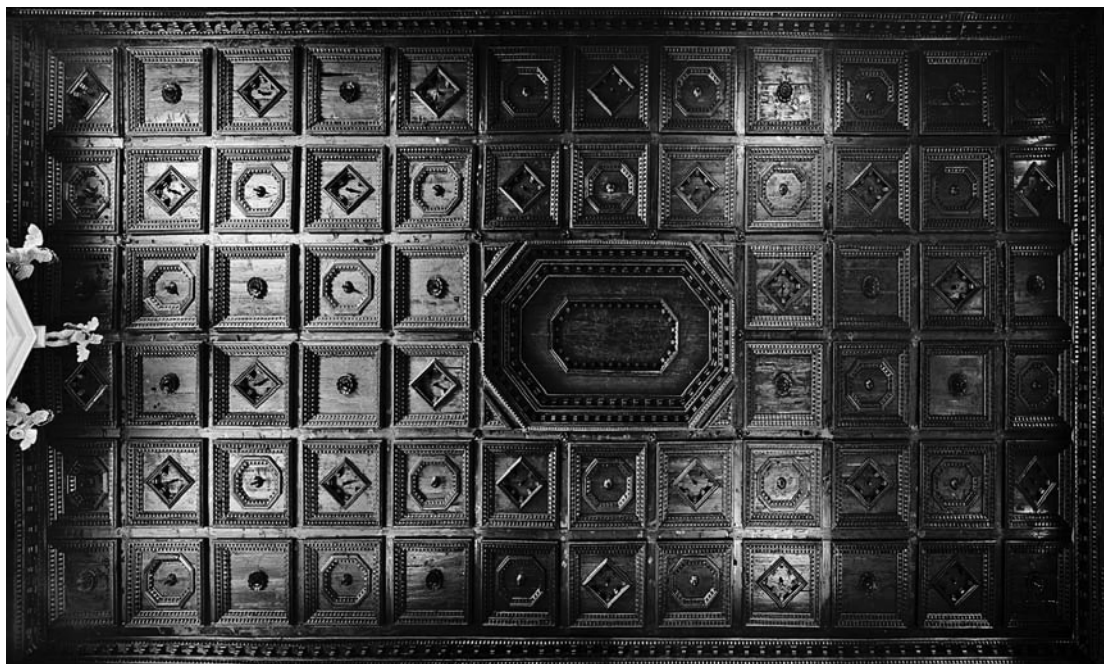
Sljedeća, brojčano manja, ali problematski začudnija skupina okupljena oko urbane sredine obrađena je u petom poglavlju, Šibenske i druge crkve s *kasetiranim stropom*. Kasetirani strop kao samostalni arhitektonsko-dekorativni zadatak bio je tu toliko popularan da je u gotičkoj kapeli sv. Barbare, nadsvodenoj šiljastim bačvastim svodom “oko 1800. godine izgrađen kasetirani strop iznad kojega je ostao stari svod crkve”.

↓ Kaštel Lukšić, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, FOTO F. Beusan

↓ Trogir, crkva sv. Nikole samostana benediktinki, unutrašnjost, FOTO F. Beusan

↑ Šibenik, crkva sv. Križa, kasetirani strop,
fOTO F. Beusan

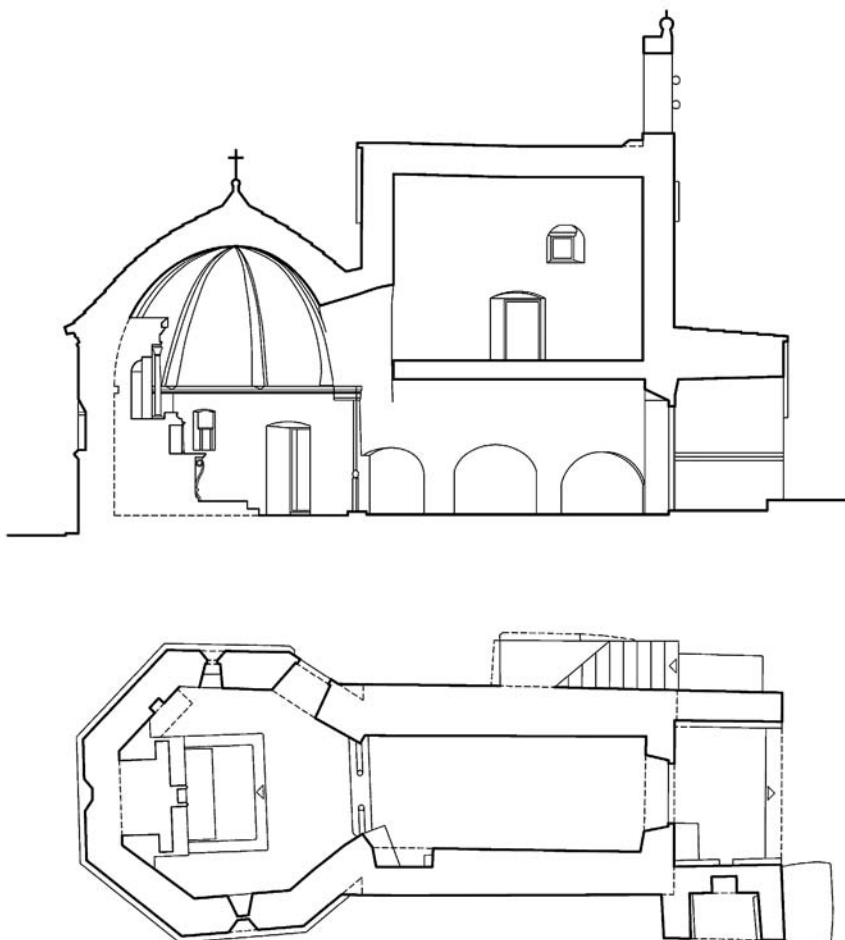
U poglavlju *Zadar i Split prije i poslije 1600.*, Marković obrađuje dvije studije slučaja, jer značenjem i iznimnošću zavređuju izdvojenost. Prva, naslovljena *Škrinja sv. Šimuna i arhitektura u Zadru oko 1600.* prati sudbinu smještaja najvrjednije relikvije koju Dalmacija posjeduje – tijela proroka Šimuna – u kraljevskoj narudžbi (1377.) velikoga moćnika-sarkofaga zlatara Franje iz Milana, a posebno gradnju Sv. Šimuna u Zadru, crkve za koju autor nalazi čvrste poveznice u suvremenoj venecijanskoj arhitekturi. U drugom dijelu, naslovljenom *Proširenje splitske katedrale – izgradnja, projekti i prijedlozi* autor vodi čitatelja kroz dugi postupak poticaja za proširenje te oklijevanja (odbijeni Scamozzijev projekt) u odabiru rješenja kroz analizu nacрта očuvanih u Papinskome hrvatskom zavodu sv. Jeronima u Rimu i njihovim vezama sa suvremenom rimskom arhitekturom, do odluke o

najprikladnijem prijedlogu. O tome navodi: “S radovima se moglo započeti kada je splitskom nadbiskupu Stjepanu Cupilliju (1708–1719.) taj nacrt [četvrti] odobrio venecijanski dužd 1712. Zvona splitskih crkava označila su taj svečani događaj, ali do realizacije već usvojenoga projekta nije došlo”.

Autoritet središnje splitske crkve nije ostao bez mjesnih odjeka, što potvrđuje sedmo poglavlje, *Splitska katedrala i crkve u Poljicima*, jer upoznajemo crkve sv. Klementa i sv. Luke u Sitnom Gornjem te sv. Luke u Dubravi, “u kojima se ponavlja centralni oblik katedrale (mauzoleja)”, premda “imaju i longitudinalni bačvasto nadstvođeni brod, znatno uži i niži od centralnog po splitskom predlošku građena svetišta”.

Dva naredna velika i posebno nadahnuta poglavlja – *Između zapadnog i istočnog Mediterana – crkve sa šiljastim bačvastim svodom i pojasnicama te Dugo trajanje prošlosti – trobrodne*

- Sitno Gornje, stara župna crkva sv. Klementa, prema nacrtima Nataše Jakšić (Planoteka IPU)

bazilike i višebrodne crkve – proširuju izvore rješenja za sakralnu arhitekturu Dalmacije iz baroknih stoljeća na vremenski dublje i prostorno šire mediteranske koordinate. U prvome od njih autor upućuje na široko rasprostranjenu pojavu crkava nadsvodjenih šiljastim bačvastim svodom pojačanim pojasnicama, što je kasnosrednjovjekovni sustav svodnoga rješenja, te naglašava da

je u Dalmaciji usvojen kasno, “tek u 15. stoljeću, i nastavlja se koristiti vrlo dugo, sve do polovine 19. stoljeća. Dakle, gotovo pola tisućljeća”. Svodovi brojnih crkava na šibenskom mosorskom i dubrovačkom području te velikim srednjodalmatinskim otocima Hvaru, Braču i Visu riješeni su na taj način, ali njihova izvorišta su prostorno i vremenski dalja od tada uobičajenih Rima

ili Venecije. Autor objašnjava: “Za promjenu od polukružnoga ka šiljastom obliku bačvastoga svoda bili su potrebni poticaji iz drugih graditeljskih tradicija. Smjeramo pritom na južnu Francusku i sjevernu Španjolsku, na južnofrancusko-katalonsku romaniku, gdje se grade mnogobrojne crkve s bačvastim svodom pojačanim pojasnicama, oslonjenim na zidna ojačanja – lezene ili polustupove. Te su crkve mahom na hodočasničkim putovima prema Santiagu de Composteli, pa ih se stoga naziva hodočasničkim tipom. Svodovi tih crkava u 11. stoljeću polukružna su presjeka, a u 12. stoljeću učestalo se gradi i šiljasta bačva. Njezin oblik nastao je u dodiru s islamskom arhitekturom”. I na drugom hodočasničkom pravcu, prema Svetoj Zemlji, autor bilježi ranu pojavu toga tipa: “Isti se tip crkve nadsvođene šiljastom bačvom pojačanom pojasnicama javlja na obali i otocima

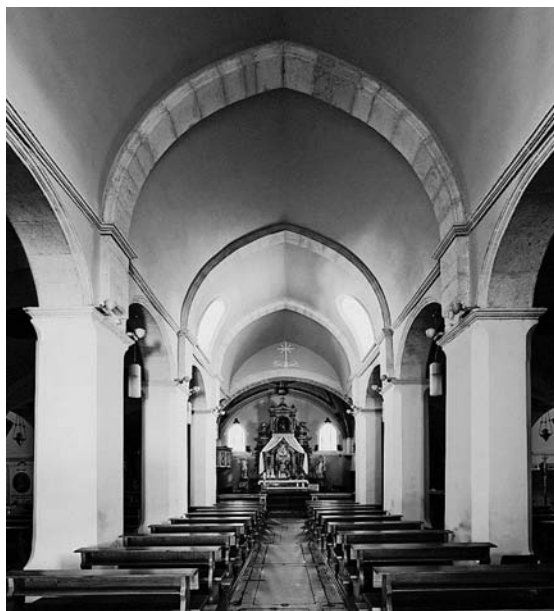
istočnog Sredozemlja”. U dijelu o dugom trajanju prošlosti autor analizira varijante zemljopisno određenih skupina, “koje u zbroju bilježe više od dvadeset trobrodних bazilika izgrađenih u baroknim stoljećima u Dalmaciji te dugo građenih višebrodnih crkava, koje označuje ponavljanje istoga volumena, konstrukcijskih rješenja, rasporeda arhitektonskih elemenata i plastičkih pojedinosti”.

U desetom poglavlju, *Crkve stranih graditelja 18. stoljeća u venecijanskoj Dalmaciji*, upoznajemo se s ambicioznijim narudžbama za projekte crkava koji su se okretali prema Veneciji ili su im projektanti inženjeri u njezinoj službi. Autor objašnjava njihovu suštinsku razliku: “One se ne mogu svesti samo na nabranje razlika u obliku prozora, u tipovima svoda i na to je li pojedini zid raščlanjen ili nije. Drugačija su im poimanja poretka tih elemenata, njihove

↓ Škrip, župna crkva sv. Jelene, FOTO F. Beusan

↓ Jelsa, župna crkva sv. Fabijana i Sebastijana, unutrašnjost, FOTO F. Beusan

↑ Andrea Pozzo, crkva sv. Ignacija u Dubrovniku, unutrašnjost, Foto P. Mofardin (Fototeka IPU)

hijerarhije i udjela u organizaciji arhitektonske strukture. Palladijevski klasicizam nije u obzoru interesa venecijanskih inženjera pa ni norme na kojima se temelji arhitektonski red”.

Drugi pak odnos, između državnih inženjera i dalmatinskih graditelja i klesara, tema je poglavlja *Arhitektonska kultura Dalmacije – venecijanski inženjeri i dalmatinski graditelji*, gdje se ističe zanimljiva pojava: “Budući da su franjevci preuzeli brigu o

župama na netom oslobođenom području Zagore, u podizanju novih župnih crkvi koristili su graditeljska iskustva stečena izgradnjom crkava svojih samostana”, a samostanske su crkve – zbog društvene važnosti – mahom projektirali inženjeri (kao i važne biskupske gradnje ili zdanja za ugledne crkvene udruge) pa tako dalmatinski graditelji u njihovoj izvedbi preuzimaju arhitektonske teme s ponuđenih predložaka.

Posve je drugačija situacija izložena u poglavlju *Crkve u Dubrovniku nakon potresa 1667. godine*, jer u Grad poslije potresa 1667. godine pristižu arhitekti s raznih strana Italije, svaki od njih noseći u prtljazi arhitektonski leksik, teme i rješenja svoje sredine pa dubrovačka sakralna baština na prostoru od svega nekoliko koraka udaljenosti svjedoči o raznim poveznicama s venecijanskom ili rimskom ili pak apulijском arhitekturom.

Arhitektonska razudba građevinskih cjelinā i analiza važnih odnosa apside i broda, potom kupole kao “rijetkoga događaja” u povijesti dalmatinske arhitekture i, naposljetku, zidne plohe, gdje – među drugim zanimljivim pojavama – dalmatinski graditelji dugo slijede renesansna rješenja, tema su poglavlja *Prostor, tijelo i zidne plohe*.

U zaključnom poglavlju *Prošlost i promjene* akademik Vladimir Marković razapetost dalmatinske graditeljske baštine između lokalne arhitektonske prošlosti i novoga stila, između arhetipa i *novum*-a, što ocjenjuje kao očekivanu napetost, odnosno prisutnu i u drugim regijama izvan velikih središta, ali, ali (nije greška): “Ali se nigdje, barem u onom dijelu jadranskog i sredozemnog prostora kojemu pripada hrvatska arhitektura 17. i 18. stoljeća ostvarena u Dalmaciji, neće toliko uporno i dugotrajno održati razlike između regionalne graditeljske tradicije koja se seže tako duboko u prošlost i one arhitekture, koju za dalmatinske naručitelje projektiraju i grade strani arhitekti”, što možda odražava

iskustvo života pod stranom upravom ili ustrajno životno načelo koje se u kontinentalnom, ali isto hrvatskom kraju oblikovalo u poslovicu: *Pleti kotec kak i otec*.

U tekst je upleteno 340 ilustracija, većinom crno-bijelih fotografija što su ih snimili Filip Beusan, Paolo Mofardin i sâm autor, ali i arhitektonskih nacрта, suvremenih (ponajviše iz Planoteke Instituta za povijest umjetnosti) i povijesnih, iz vremena gradnji (projekti iz arhiva redovničkih zajednica te hrvatskih i inozemnih državnih arhiva). Uz obveznu *Literaturu* i vrlo korisne dodatke: *Kazalo osoba* i *Kazalo mjestā* te zemljovid dalmatinskih otoka, obale i zaobalja od Raba do Pridvorja, posebnu vrijednost izdanju daje opsežni sažetak na engleskom jeziku u prijevodu Tanje Trška (*Churches in Dalmatia in the seventeenth and the eighteenth century – past and change*, str. 351–400), jer on skrivene tajne sakralne graditeljske baštine Dalmacije čini dostupnima inozemnim povjesničarima umjetnosti i povjesničarima arhitekture, ukratko čitateljima ... *worldwide*. Uz srčane čestitke autoru i svima uključenima u izdanje (imenom svakako zaslužuje *spomenak* izvršni urednik Danko Zelić), upućujem akademiku Vladimiru Markoviću zahvale čitateljice koja je prethodno Zagorje i Istru i još pokoju znamenitost hrvatske baštine, primjerice zidno slikarstvo od Šibenika do Perasta, upoznala s njegovim knjigama u rukama te se u *slutnji*, u *čežnji* usuđuje maštati o nastavku davno započeta putovanja. x